

Muhamed Arnaut

REDAKCIJE STAROSLAVENSKOG JEZIKA NA JUŽNOSLAVENSKOM PROSTORU

Sažetak

Današnji jezici na južnoslavenskom prostoru, odnosno na području štokavskog narječja, bosanski, hrvatski i srpski jezik, nastali su iz jedne slavenske jezičke matrice. Od staroslavenskog jezika kao prvog zajedničkog standardnog jezika svih Slavena, nastajale su pojedine redakcije u srednjem vijeku, glagoljska, ćirilička i bosanska, koje će prerasti u predstandardne idiome i postati današnji aktuelni jezici. O prirodi i strukturi redakcija staroslavenskog jezika na južnoslavenskom prostoru raspravlja se u ovom radu.

Ključne riječi: staroslavenski jezik, redakcije, jezičke osobine, funkcionalni stilovi, društvene prilike, jezički spomenici.

Priroda redakcija staroslavenskog jezika

Redakcija je prodiranje elemenata narodnog jezika i pisaca u staroslavenski jezik. Ona je kao vid literarnog, odnosno književnog jezika usko povezana sa ekstralingvističkim momentima. Znači da redakcije pripadaju datosti historijskih činjenica koje uvjetuju način razvoja i karakter svakog književnog jezika, pa dosljedno tome nastanak i razvoj redakcija staroslavenskog jezika.

Sve redakcije staroslavenskog jezika uklapaju se u opći pojam takozvanog crkvenog jezika. Crkvenoslavenski jezik predstavlja zbir svih redakcija staroslavenskog jezika. On je neobično jedinstvo raznolikosti. Nije jedinstven književni jezik, ali njegova zajednička osnova jeste staroslavenski jezik. To je ona osnova koja omogućava dodire između novonastalih redakcija, fluktuiranje tekstova, prenošenje tekstova iz jedne redakcije u drugu.

Treba istaći da je dosta kompaktna crkvenoslavenska književnost istočne ćiriličke orijentacije prema kojoj stoji izdvojena glagoljska književnost na zapadu južnoslavenskog prostora.

Društvene i kulturne pretpostavke za nastajanje redakcija

U 11. stoljeću (1054) desio se crkveni raskol, crkva se raspala na dva međusobno oponirana centra, Vizantiju i Rim. Politička granica između Rima i Vizantije išla je preko Balkana, na južnoslavenskom prostoru sukobili su se njihovi interesi. Istočni dio je ušao u sferu vizantijske pravoslavne crkve, zapadni dio u sferu rimske katoličke crkve. To je uvjetovalo vrlo različit razvoj. Slaveni koji su pripadali rimskoj crkvi (Hrvati, Česi, Slovaci, Lužički Srbi) primili su latinski jezik, osim jednog dijela današnje Hrvatske. Dio Hrvatske je ostao sa svojom glagoljicom i svojom redakcijom staroslavenskog jezika i to je specifična pojava u okviru rimske crkve. Ali upravo to je otežalo kontakte i zajednički razvoj sa ostalom slavenskom književnošću. Slaveni na istoku su pod Vizantijom bili u drugačijem položaju zbog političkih prilika a donekle i tradicije. Vizantija nije insistirala na grčkom jeziku kao jedinom kulturnom jeziku. Tu su već bile razvijene crkve sa različitim kulturnim jezicima. Tako je tolerisana a i podržavana upotreba crkvenoslavenskog jezika, te su bile vrlo intenzivne veze između ruske, bugarske, makedonske i srpske književnosti. Osim toga, status crkvenoslavenskog jezika kao jezika crkvene kulture u Srbiji je bio veoma povoljan. Osnovana je samostalna autokefalna crkvena organizacija, nju je podržavao državni dvor, i imala je zvanični jezik crkvenoslavenski ćiriličke redakcije.

Kako je u srednjem vijeku osnovna evropska ideologija kršćanstvo, čitava je kultura u svim njenim vidovima direktno podređena i prožeta kršćanskim idejama i kultom. Otuda je na jednoj teritoriji primanje određenog idioma za crkveni jezik osiguravalo tom idiomu i status jezika kulture i književnog ili literarnog jezika. Tako će i zbog toga razloga biti na južnoslavenskom prostoru razdvajane *glagoljska*, *ćirilička* i *bosanska redakcija* staroslavenskog odnosno crkvenoslavenskog jezika.

Glagoljska redakcija staroslavenskog jezika

Glagoljska redakcija staroslavenskog jezika razvijala se u posebnim uvjetima. Ona je bila na terenu koji je pod utjecajem rimske crkve, te samim tim kulturni i kulturni jezik bio je latinski. Rimska crkva je insistirala na upotrebi latinskog jezika kao zvaničnog crkvenog jezika. Time je on postajao i jezik literature. Iako upotreba crkvenoslavenskog jezika na hrvatskoj teritoriji nije

podržana i nije imala povoljne uvjete za opstanak, ona se ipak održala.

Učenici Ćirila i Metodija, nakon odlaska iz Moravske, našli su utočište, izgleda, prvo na Kvarnerskim otocima. Kasnije se njihova djelatnost proširila na Hrvatsko primorje sa zaleđem, Liku i Krbavu, te Istru, a zatim i dalje na sjever sve do Kupe. Ne zna se tačno kad su učenici došli, ali je sigurno da su razvili živu aktivnost već početkom 10. stoljeća, s obzirom na činjenicu da je Splitski sabor već 925. godine ustao protiv upotrebe crkvenoslavenskog jezika u crkvi. U prvo vrijeme oni se zovu glagoljaši, jer je samo glagoljica poznata u tom sjevernom dijelu Kvarnerskog primorja. To ide u prilog činjenici da je glagoljica prvo staroslavensko pismo. Crkveni sabor održan 1059. godine u Splitu ponovo je uperen protiv glagoljice. Međutim, ni jedan ni drugi sabor nisu zatvorili sasvim vrata glagoljici, na onaj način kako je crkva mogla to učiniti. Tako je dozvoljeno da se glagoljanje upotrebljava u crkvama i na terenu gdje nema latinskih svećenika, s tim što je rang svećenika glagoljaša vezan za najviša zvanja (klerici, monasi). To govori o tome da je upotreba crkvenoslavenskog jezika bila prema latinskom bogoslužju (u okvu rimske crkve) kao niže vrijedna. Zbog toga je ona postala demokratska i narodna, rezervirana samo za niže slojeve, za slavensko seljaštvo.

Treba imati u vidu da su dalmatinski gradovi bili jako samostalni, osobito Split. Na toj liniji razlika javljale su se i linije razlika u nacionalnom i klasnom pogledu: romanski gradovi protiv slavenskog zaleđa i feudalizirano građanstvo protiv puka ili podređenih zemljoradnika. To je, naravno, lišavalo glagoljske svećenike onih ekonomskih prednosti koje je uživalo crkvenoslavensko svećenstvo na pravoslavnim teritorijama Vizantijske crkve. To svećenstvo je u početku naročito siromašno, uvjeti školovanja nepovoljni. Crkvenoslavenski jezik u svojoj strožijoj formi imao je manje uvjeta da se pojavi brzo kao jezik originalnijeg književnog stvaralaštva. Ovakav položaj glagoljskog svećenstva uvjetovao je njegovu izraženiju povezanost sa narodom i određenu dozu narodne svijesti, jer je bila prisutna jaka konfrontacija sa romanskim svećenstvom i latinskom crkvom. To će se odraziti i na jezik književnosti ovoga teritorija i ove redakcije.

Papa Inoćentije IV iz političkih razloga 1248. godine dozvoljava bez ograničenja upotrebu crkvenoslavenskog jezika u Senjskoj biskupiji, a 1252. godine to proširuje na Omišaljske benediktince. Benediktinci (kaluđeri) su značajni jer su u početku

bili prvi nosioci glagoljske književnosti, da bi kasnije, u 13. i 14. stoljeću, primat preuzeli franjevci Trećeg reda Male braće.

Samim tim što je dozvoljena upotreba crkvenoslavenskog jezika bez ograničenja dolazi, u 14. i 15. stoljeću, do naglog razvoja glagoljske književnosti, ali ne samo na crkvenoslavenskom nego i na narodnom jeziku. Tome su doprinijele izvjesne plemićke hrvatske porodice. Tako je značajan dokumenat glagoljske književnosti *Kločev glagoljaš* bio svojina Frankopana (Kloc je bio njemački baron koji ga je kasnije posjedovao i po njemu se taj dokumenat tako nazvao).

Činjenica da je upotreba crkvenoslavenskog jezika na terenu glagoljske redakcije proganjana, ograničavana i vezana za niže slojeve svećenstva, te za potrebe nižih slojeva naroda, urodila je time da je u 13. stoljeću znatno jača infiltracija narodnog jezika u strogo crkvenoslavenske tekstove određene za crkvu nego što je to bio slučaj u istočnoj crkvi i ćiriličkoj redakciji. To znači, u stvari, mnogo više osobina narodnog jezika od samog početka prisutno je i u onim djelima koja su namijenjena za crkvenu službu.

Funkcionalni stilovi glagoljske redakcije

U književnosti pisanoj glagoljicom postojala su tri funkcionalna stila koji nisu strogo razgraničeni. U prvom redu prvi koji je maksimalno crkvenoslavenski jeste funkcionalni stil vezan neposredno za crkvenu službu, za misu. To su *misali*, liturgijske knjige iz kojih se čita na misi. U njima je sadržan izvjestan dio iz Starog i Novog zavjeta (Biblije) i drugih crkvenih obaveznih knjiga.

Poznat je *Misal kneza Novaka* iz 14. stoljeća, reprezentativan i veoma bogat, pisan je relativno dobrim crkvenoslavenskim jezikom. Najljepši glagoljski misal je *Hrvojev misal* iz 15. stoljeća, pisan za bosanskog vojvodu koji je ujedno bio i splitski vojvoda (Hrvoje Vukčić Hrvatinić, dvovjeraš). Ovaj misal pokazuje jak prodor narodnog jezika, neke osobine čakavskog narječja, naročito u oblasti fonetike, mada je pisan crkvenoslavenskim jezikom u verziji bosanske redakcije.

Postojale su knjige iz najstarijeg vremena koje se baziraju na prvim crkvenoslavenskim prijevodima. Kasnije, poslije 1248. godine, već se vrši ponovo redakcija (revizija), upoređuju se te crkvene knjige sa zvaničnim latinskim crkvenim knjigama. Tu je

jezik ostao relativno crkvenoslavenski. Međutim, ima infiltracija narodnog jezika naročito u oblasti fonetike.

Drugi funkcionalni stil odnosi se, također, na religioznu književnost, ali onu koja ide u ličnu pobožnost. To su u prvom redu *brevijari*. Oni su služili monasima za svakodnevna obavezna čitanja, ali u njima ima dosta tekstova iz Starog zavjeta koji su za čovjeka onog vremena predstavljali zabavnu lektiru (naprimjer *Knjiga o Juditi*, kasnije je M. Marulić upotrijebio za renesansnu dramu). Upravo zbog njihovog takvog karaktera, privatnog (manje oficijelnog), jezik će još jače biti pod utjecajem narodnog govora, osobito u fonetici, morfologiji, leksici i sintaksi.

Među brevijarima poznati su *Vrbnički brevijar I* iz 13. stoljeća i *Vrbnički brevijar II* iz 14. stoljeća, pisani u Vrbniku na ostrvu Krku. To su gotovi kodeksi, u njima je prisutan znatan utjecaj narodnog jezika u fonetici, morfologiji i leksici.

Međutim, dok ova prethodna dva funkcionalna stila, koji pripadaju prepisivačkoj djelatnosti, ostaju u granicama crkvenoslavenskog jezika, dotle treći tip literature pisan je, uglavnom, na narodnom jeziku (čakavskom narječju), sa manjom ili većom dozom crkvenoslavenskih utjecaja. Ovu književnost, koja se naziva pučko-religiozna književnost, namijenjena je pučkim, narodnim slojevima stanovništva kao svojevrsna vrsta zabavno-propagandnog štiva. Tu spadaju podjednako prevodna djela kao i originalna (kojih je prilično malo). Najbolji reprezentanti pučko-religiozne književnosti su zbornici u kojima dolaze ti zabavni tekstovi najrazličitijeg sadržaja (*Petrisov, Koluničev, Ivančičev zbornik*). U njima se pojavljuju srednjovjekovni viteški romani i poezija, kako prevodna sa latinskog tako i originalna poezija na narodnom jeziku. Pored zabavnih tekstova naći će se tu traktata moralnog, poučnog, filozofskog ili dogmatskog sadržaja. Zatim tu su i neke vrste i pravnih spisa koje predstavljaju komentare crkvenoga prava. Sve je to i zabavna i poučna literatura zbornika podjednako prožeta kršćanskim pogledima na svijet (dogmatika).

Tokom 14. i 15. stoljeća postojala je relativno razvijena literatura pretežno na narodnom jeziku. Taj jezik je bio prožet različitim nanosima crkvenoslavenskog jezika, ali je upotreba čakavskog dijalekta kao literarnog jezika u sferi pučke književnosti od neprocjenjivog značaja za ustaljivanje jednog književno-jezičkog izraza, koinea. Razvio se jedan određen način pisanog izražavanja, ustaljeni stilistički opisi, formirana leksika za izražavanje. Sve je to bio neophodan preduvjet za stvaranje kasnije

renesansne književnosti. Pri stvaranju te pučko-religiozne književnosti, koja je stvarana na različitim punktovima čakavskog tla, dolazi do interferencije i nivelacije različitih dijalekatskih osobina. U prepisivanju i u prevođenju stvara se čakavski književni jezik u obliku jednog koinea bez izrazitijih crta lokalnog govora, a udio crkvenoslavenskog jezika pritom zavisiće od namjene djela, od predloška ako je prepisivan, te od samog pisca. Bilo je pisaca koji su namjerno, zbog svojih ambicija, unosili nešto više crkvenoslavenskih elemenata od drugih koji su bliži narodnom jeziku. Kod nekih su opet uočljivije lokalne crte njihovoga govora, a drugi se prilagođavaju književno-jezičkom maniru, kao labilnoj literarnoj normi.

Jezičke osobine glagoljske redakcije

Kriterij da li je jezik jednog teksta crkvenoslavenski, narodni ili mješoviti utvrđuje se na temelju distinktivnih, odnosno razlikovnih elemenata na svim nivoima jezičke strukture.

Na fonetsko-fonološkom planu to je odnos pisanja ***poluglasa*** u slabom položaju, naročito na apsolutnom kraju riječi, što je redovna literarna osobina. U jakom položaju pisanje poluglasa je literarna osobina samo u spomenicima od početka 14. stoljeća, jer se tek tada poluglas vokalizira. U spomenicima 14. i 15. stoljeća bit će i *zamjene poluglasa vokalom a*, i to je osobina narodnog jezika. Međutim, u glagoljskoj književnosti zbog čakavske govorne podloge *zamjena poluglasa vokalom a je nešto šira*. Tu se nailazi na pojavne oblike ***zla*** i ***zala***, ***mlin*** i ***malin***.

Nešto drukčija je sudbina *grupe vb* u otvorenom slogu. Ta grupa u čakavskom narječju daje ***v*** ili ***va*** i govorna je osobina, dok je u štokavskom narječju to literarna osobina.

Za distinkciju važan je glas ***jat (ě)***. U tekstovima koji se drže tradicije (tradiranim tekstovima) zadržano je pisanje ***jata (ě)*** na starom mjestu, a u tekstovima koji su pod utjecajem narodnog jezika ***jat (ě) se*** zamjenjuje njegovom izgovornom vrijednošću ***i*** i ***e*** (***sedeti, sedem, sednem – sidići, sidim, sidnem, peti – pivati***). Na sjeverozapadu čakavskog narječja (Liburnija, sjeverozapad Istre) narodni govor je *ekavski*, dok je istočni čakavski prostor (južno od Zadra) narodni govor je *ikavski*.

Na istoj liniji razlika stoji i odnos crkvenoslavenskog ***žd*** nastalo od starog praslavenskog palatalnog ***d'*** prema čakavskom govornom ***j***: u praslavenskom jeziku ***d'***, ***t'*** nastalo je od ***dj, tj***, u

staroslavenskom jeziku *d'*, *t'* dalo je *žd*, *št*, kasnije u štokavskom narječju nastalo je *đ*, *ć*, a u čakavskom i kajkavskom narječju *j*, *ć*. Upotreba *žd* u glagoljskim tekstovima na mjestima gdje je u štokavskom narječju *đ* pokazuje da su ti tekstovi crkvenoslavenskog karaktera. Upotreba *j* u drugim tekstovima na istom mjestu pokazuje utjecaj narodnog jezika.

U tradicionalnim tekstovima bit će redovno nazal *ę* zamijenjen sa *e* u svim pozicijama. Tamo gdje je utjecaj narodnog jezika jači tamo je u poziciji kada je to *ę* iza palatalnog suglasnika zamijenjeno sa *a*, jer je takva situacija u jednom dijelu čakavskih govora: *žaja* (stsl *žežda*; *žeđa*), *gospoja* (gospođa), *jazik* (jezik), *pojati* (uzeti), *obujati* (obuzeti).

Tekstovi pod jačim utjecajem narodnog govora imaju ispred *i* protetično *j* na početku (*Jivan* – Ivan).

U tradicionalnim tekstovima toga nema. Glas *ž* između dva vokala prelazi u *r* (rotacizam). To je osobina čakavskih govora (*more*, *ne mere*), utjecaj narodnog jezika, a u tradicionalnim tekstovima zadržano je *ž*.

U svakom tekstu bit će i jednog i drugog, čak i u onim narodnim tekstovima ima izvjesna doza crkvenoslavenskog jezika. Radi se o frekvenciji, ono čega ima više (*zamjena* *ě* sa *i*, *ž* sa *r*, *j*), što je osobina narodnog jezika.

Leksika. Fonetski plan je manje-više formalna distinkcija. Međutim, u leksici promjene su mnogo bitnije jer se one vezuju za funkcionalne stilove na taj način što će prodor narodne leksike (fonda narodnog jezika) biti normalna i zakonita pojava u pučko-religioznoj književnosti, dijelom i zbog karaktera originalnih ili prevodnih tvorevina i tu je lakše ubaciti riječi svakodnevnog jezika. Kod prepisivačke književnosti leksika ostaje tradicionalna, u većoj ili manjoj mjeri, i na taj način tekstovi dobijaju izraziti crkvenoslavenski karakter.

Tradirani tekstovi imat će upotrebu relativne *iže*, *jaže*, *ježe*, a narodni tekstovi mjesto te zamjenice imaju čakavsku zamjenicu *ki*, *ka*, *ke* (koji, koja koje).

U narodnim tekstovima bit će zamjenica *gdo* (ko), zatim *ča*, a u crkvenoslavenskom tekstu je *k'to*, *k'to*, te *čb*.

Za *sat* čakavski je *ura*, prilog *nigdar*, infinitiv *glagolati* (govoriti), a u tradiranim tekstovima je *godina*, *prilog*, *nikoliže*, *jako* (kako).

Morfologija je također relevantna u ovom odnosu, osobito u promjeni pridjeva (određenog vida) i zamjenica. U

crkvenoslavenskim tekstovima su duži oblici pridjeva: nastavak **-go** u G sg. muškog roda (*njego, vašego*), **-ogo, ago** (*dobrogo*), G sg. ženskog roda **-oe** (*dobroe*), a A sg **-uju** (*dobruju*), u množini je *dobriihъ*. Sažeti oblici su u narodnim tekstovima.

Glagoljski tekstovi imaju literarne oblike imenica *čudesа, tjelesa, nebesа*, zatim *imene, dne*, dok narodni tekstovi imaju *čudo*.

Glagoli su posebno informativni u pogledu karaktera teksta. Crkvenoslavenske osobine naročito se očituju u prezentu: 2. lice sg. ima nastavak **-ši** (*radiši*), 3. lice sg. ima nastavak **-tb**, 1. lice pl. ima nastavak **-mb**. Tekst u kome će biti pretežno crkvenoslavenski oblici preuzeti su iz staroslavenskog, i gdje oni dominiraju, to su glagoljski tradicionalni tekstovi. Gdje je tih pojava malo ili nikako, to su narodni tekstovi.

Stariji oblici asigmatskog aorista uočljivi su u glagoljskim tekstovima: 1. lice sg. *padb*, 1. lice pl. *padomb*, 3. lice pl. *padu*, dok su u narodnim tekstovima prisutni oblici sigmatskog aorista. Glagoljski tekstovi imaju prepoznatljivo 2. i 3. lice sg. aorista *bisi* (analogno sa *jesi*; oblik *bisi* nastao je od: *bi-st* i *je-si* > *bisi*).

Sintaksičke osobine. Crkvenoslavenskog karaktera je konstrukcija *dativ apsolutni*, preuzeta iz staroslavenskog jezika, a nije prisutna u govorima. Ova osobina je česta u tekstovima 14. i 15. stoljeća i neki je pisci upotrebljavaju i u prevodnoj književnosti u namjeri da što više literariziraju tekst. Javlja se sintaksičke osobine koje pripadaju sintaksičkoj strukturi talijanskog jezika, a ušle su u čakavske govore putem neposrednog utjecaja talijanskog jezika: upotreba prijedloga *ot* (Lsg. *od/ot: pričamo od/ot dobroga čovjeka*); kombinacija oblika glagola *činiti* sa *infinitivom* nekog drugog glagola (on *čini da ja radim / čini me raditi* – zbog njega, talijanska konstrukcija); upotreba *dativa sa infinitivom* (*dobro je bogatu biti*).

Ćirilička redakcija staroslavenskog jezika

Srednjovjekovna književnost na ćiriličkom području, također, je vezana za crkvu, njenu organizaciju i sadržaje, kao i ona glagoljska redakcija. Međutim, ćirilička redakcija nastala je na tlu crkve koja se nalazila pod jurisdikcijom Vizantije, i koja je, osim toga, vrlo rano, već od početka 13. stoljeća postala samostalna autokefalna crkva. Sveti Sava Rastko Nemanjić ovu crkvu je osamostalio u odnosu prema Vizantiji. Istočna crkva je i prije i poslije raskola prakticirala u liturgijskoj upotrebi različite forme

narodnog jezika. Na taj način je ta crkva od samog početka kao službeni jezik imala staroslavenski jezik, koji će ostati u upotrebi sa redakcijskim izmjenama sve do novijih vremena, pa i do danas u crkvenim obredima. Pošto je taj jezik postao kulturni crkveni jezik, on je samim tim postao i kulturni jezik, a u tom sklopu i književni jezik.

Književna djelatnost u ćirilskoj redakciji staroslavenskog jezika osjeća se negdje od 13. stoljeća. Crkva je direktno vezana za vladarsku kuću Nemanjića i na taj način ona je državna crkva koja uživa sve feudalne povlastice. Ona služi upravo tom feudalnom društvu u čijem se krilu razvija. To su razlozi zbog kojih je ta crkva razvila jednu intenzivnu književnu djelatnost i zbog kojih se ta djelatnost razvijala u vanredno povoljnim uvjetima sve do vremena potpune propasti srpske državne samostalnosti.

Pismenost u srednjem vijeku uopće ograničena je na crkvu, na crkvene službenike, a zatim dosta ograničeno na najvišu feudalnu hijerarhiju. To je razlog religioznog karaktera književnosti. U ćirilskoj redakciji je od samog početka primljen staroslavenski jezik kao zvanični jezik. Na njemu se razvila izuzetno živa književna djelatnost. Prilike su bile povoljne jer su osnovani manastiri na feudalnim posjedima. Manastiri su bili ujedno i škole i skriptoriji (institucije u kojima su se pisale i prepisivale knjige). U tom smislu je od posebnog značaja Sveta gora na otoku Atosu, gdje je Sava osnovao Hilandar.

Glavne crkve pod jurisdikcijom Vizantije (Grčka, Ruska) imale su svoje manastire na Atosu. Tako je Atos bio u neku ruku kulturna metropola istočne crkve. Tamo se moglo doći do novih originalnih tvorevina koje su nastajale na vizantijskoj teritoriji.

Pošto je Sava osnovao Hilandar, on je propisom (tipikom) manastira ustanovio tzv. *Korejsku ćeliju*. U ovoj ćeliji bio je poseban režim života, čiji je glavni propis bio da svaki dan stanovnik ćelije mora pročitati čitav *psaltir* (svih 365 dana u godini). To su *Davidovi psalmi*, tekst iz *Starog zavjeta*, te *Knjiga o Salamonu*. Poznavanje psaltira, metafora i različitih drugih stilskih obrta u njemu, zatim psaltirska leksika i sintagma, prodirali su na taj način u nove originalne književne tvorevine, pa se stvarao svojevrsni psaltirski stil. Upravo ta osobina postat će karakteristika originalne književnosti u prvom redu, a samo djelimično prevodne ćirilčke (srpske) književnosti.

Postojanje škola, podržavanje razvoja srpskoslavenske redakcijske književnosti pomoglo je da se održi srpskoslavenski

jezik kao literarni jezik manje više u svim stilskim funkcijama, u svim stilovima. To je veoma važno. U Srbiji je od prvih vremena stvorena redakcija staroslavenskog jezika, ali ona je zadržala i održala svoju staroslavensku osnovu upravo zbog sistematskog rada na crkvenoslavenskom jeziku i zbog stalne brige da se drži makar i labilna crkvenoslavenska norma. Naročito to važi za period do 16. stoljeća do pada srpske države.

Redakcijske inovacije obuhvatile su u punoj mjeri samo plan fonetike, znatno manje, gotovo neznatno, plan morfologije i nešto veće adaptacije u leksici. Leksika je već u staroslavenskim spomenicima sinonimična (različite riječi za iste pojmove). Ta sinonimičnost bila je preduvjet selekcije leksičkog fonda u raznim areama (*певѣць – kokot – petel / pijetao*).

Što se tiče sintakse, logično je da se i ona mijenja, ali uz inovacije koje odgovaraju štokavskom govornom području. Upravo se u sintaksi nastoji održati crkvenoslavenska norma i to na taj način što su se čuvale izrazito literarne konstrukcije nepoznate narodnim govorima kao posebna crkvenoslavenska specifičnost.

Treba reći da su pisci, te viši slojevi, najčešće poznavali i grčki jezik osim staroslavenskog jezika, što je znatno utjecalo na literarizaciju crkvenoslavenskog jezika.

Međutim, upravo zbog ovakvog književnog statusa srpskoslavenski jezik gubi elastičnost, prilagodljivost i prilagođenost koju ima živi jezik, jer je prilagodljiv zahtjevima, naročito u morfologiji i sintaksi. Morfološki oblici mogu da se sistematski nauči. Naprimjer ako je staroslavenski Lsg. bio *у градъ hъ*, u govoru se osjeti *у gradu* (u 14. stoljeću).

Funkcionalni stilovi ćiriličke redakcije

Redakcijske specifičnosti i čuvanje staroslavenskih osobina u srpskoslavenskom jeziku nije ipak podjednako u svim djelima, jer i ovdje, kao i u glagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti, cjelokupna literarna književnost može se podijeliti u tri funkcionalna stila: *liturgijska*, *prevodna* i *originalna*.

Liturgijska književnost najvećim dijelom je prepisivačka. U njoj će i jezik naravno biti najkonzervativniji, naročito kada su u pitanju zbilja prepisi evanđelja, nekih crkvenih knjiga (*trebnika* – lektire za publiku osim molitve; *časoslova* – molitvenih tekstova). Ovaj strogo liturgijski jezik je najstariji i najkonzervativniji. Ostaje srpskoslavenski jezik, ali ima nešto više utjecaja narodnog jezika.

Prevodna književnost jednim dijelom je svjetovna jer uglavnom u okviru te književnosti sreću se tzv. viteški srednjovjekovni romani kao zabavna tadašnja književnost: *Priča o premudrom Ahilu, Stefanij i Ihnilad, Muke blaženoga Grozdija* (djelo je humoristično-satirično, blaženi Grozdije je grožđe koje se muči, cijedi, satira na hageografije, parodija) itd. Prevođena su djela iz historiografije, zatim ljetopisi, hronogrami, fiziolog (sa grčkog jezika, neka vrsta biologije), jedan vid hagiografija, životopisi nesrpskih svetaca, djela kanonskog crkvenog prava, moraliteti i slično. Međutim, prevodna književnost za razliku od prepisivačke književnosti sadrži određenu dozu prevodioca koji je često i prerađivač. Osim toga, ta literatura nije u toj mjeri nepovrediva kao strogo crkvena, nije kanonizirana, tako da je tu veća sloboda pri prevodu i otuda najveći udio narodnoga jezika u staroslavensku osnovu.

Originalnu književnost predstavljaju biografije srpskih vladara i arhiepiskopa, najvećim dijelom, i one su najznačajnije. U tim sadržajima vidi se veza crkve i države. Osim biografija vrlo rano se u crkvene službe inkorporiraju izvjesni dijelovi specifično srpski vezani za srpske svece i obrede posvećene srpskim svecima. U obredu ima dosta pjevanja, i vrlo rano pojavit će se neke specifične pjesničke forme *kondaci* i *tropari* (pjesme koje se pjevaju jednom svecu). Svaki srpski kralj postao je svetac nakon smrti. Dakle, crkva se brinula o duhovnoj hrani srpske države. To je već određena književno-umjetnička produkcija. Kasnije će biti svjetovnih ostvarenja. Tako se pojavljuje *Slovo ljubve* Stevana Lazarevića kao originalno svjetovno ostvarenje. U originalnoj književnosti jezik je različit, osjeća se izrazito crkvenoslavenski, odnosno srpskoslavenski jezik. Međutim, u *Slovu ljubve* stil je profanijeg karaktera, on je znatno više infiltriran narodnim jezikom.

Prvi pisac biografija je Sveti Sava, početkom 13. stoljeća napisao je biografiju Svetog Simeona. Istu biografiju napisao je i brat Stevan Prvovjenčani. Sava je opisao život oca u manastiru, a Stevan je opisao kompletan život. U drugoj polovini 13. stoljeća pojavile su se dvije biografije Svetog Save, prva je Domentijanova, a druga Teodosijeva. U 14. stoljeću, kada je uspon srpske države i prosperitetno Dušanovo doba, napisano je niz biografija. Danilo II i njegovi učenici pisali su životopise kraljeva srpskih.

Godine 1371. desila se Marička bitka. Nakon te bitke u Srbiji se održava despotovina (period 15. stoljeća). Ali već u 14. stoljeću

Turci su zauzeli Bugarsku. U Bugarskoj je bila razvijena književnost na bugarskoj redakciji staroslavenskog jezika, koja je najbliža prvobitnom jeziku. Tu je bila naročito poznata *Trnovska škola* (Trnovo, Bugarska, neko vrijeme bio prijestonica Bugarske). Dolaskom Turaka pada i ova škola. Predstavnici te škole Gligorije Camblak i Konstantin Filozof dolaze u Srbiju. Značajan je njihov učitelj Jeftimije koji je djelovao u 14. stoljeću i dao je *Reviziju crkvenih knjiga* i određene izmjene u jeziku i pismu. To je u Srbiju prenio Konstantin Filozof i napisao djelo *O pravopisaniju* (O pravopisu). On je svojim djelom do izvjesne mjere *unio neke grčke ortografske navike, pisanje akcenata* (nadrednih znakova), koji za srpskoslavenski jezik nisu imali značaja, zatim upotrebu *oba poluglasa* (što je bila osobina bugarske crkvene tradicije).

Konstantin i Gligorije su za svoga života radili u raznim redakcijama i pisali djela u svakoj od njih, Konstantin u bugarskoj i srpskoj, a Gligorije u bugarskoj, srpskoj i ruskoj. To znači da je crkvenoslavenski jezik istočnoga prostora koji je imao osnovu staroslavenski jezik bio u stalnom neposrednom kontaktu i književnom i jezičkom. I zbog toga je bilo moguće bezbolno prebacivanje osobina iz redakcije u redakciju.

Prepisivačke škole

Jezičke osobine ove redakcije zavise od jezičke podloge na kojoj se književnost gradila. Za razliku od glagoljske redakcije i književnosti, gdje su prisutni stilovi crkvenoslavenski i narodni kao dva pola, u ćiriličkoj redakciji i srpskoj srednjovjekovnoj književnosti pojavljuje se samo jedna *koine*, to je crkvenoslavenski jezik. Na narodnom jeziku pisani su samo administrativno-pravni spisi, koji ne ulaze u književnost u užem smislu riječi, ali koji čak imaju natruha crkvenoslavenskog jezika. Pisano je donekle narodnim jezikom, a ima tu i tamo pokoji crkvenoslavenski izraz, naročito uvodni i završni dio. Ostala književnost je pisana crkvenoslavenskim jezikom u većoj ili manjoj mjeri, a to je staroslavenski jezik ćiriličke redakcije.

Razlike između stilova su samo u manjoj ili većoj dosljednosti primanja ili zadržavanja staroslavenskih osobina, određena izražajnost, te staroslavenski morfološki oblici. Promjena u pravcu narodnog jezika je u oblasti fonetike relativno malena, dosta dobro se čuvala staroslavenska leksika, a i dalje se razvijala crkvenoslavenska leksika. Zadržavane su karakteristične osobine

staroslavenske sintakse. Razlika između stilova je kvantitativna, ne kvalitativna. Nastoji se, naprimjer u liturgijskoj prepisivačkoj književnosti, prepisivati što vjernije i tako se čuvaju crkvenoslavenske i staroslavenske osobine. U prevodnoj književnosti ima nešto više slobode (svjetovna djela, viteški romani). Pisci su se u toj književnosti osjećali najmanje obaveznim da poštuju tekst kojeg su prevodili i crkvenoslavensku normu. Interesantno je da su u originalnoj književnosti pisci vrlo dosljedno primjenjivali crkvenoslavensku normu i zadržavali najveći dio osobina staroslavenskog jezika. To govori o njihovoj obrazovanosti u tom crkvenoslavenskom duhu, o dobrom poznavanju staroslavenske gramatike, frazeologije i sintakse.

Pošto je i ovdje osnova staroslavenski jezik, pojavit će se slične osobine kao karakteristične, koje se pojavljuju i u glagoljskoj književnosti pisanoj crkvenoslavenskim jezikom, ali nekih razlika će biti. Srpska književnost ima *Svetosavsku* i *Resavsku školu*. Ortografija i pisarske navike idu do kraja 15. stoljeća do Konstantina Filozofa. U to vrijeme, a naročito u 16. stoljeću, pod uticajem *Trnavske škole* i djelatnosti Konstantina Filozofa i njegove knjižice *O pravopisaniju* dolazi do promjene i do pojave *Resavske škole* (prepisivačke) u 16. i 17. stoljeću. To je vrijeme opadanja književnog stvaranja, uglavnom se prepisuju stari tekstovi. Zahvaljujući tome do danas su sačuvana djela koja bi vjerovatno propala. Većina biografija sačuvana je u kasnijim prepisima dok su se originali i sami prepisi vremenom izgubili.

Jezičke osobine ćiriličke redakcije

Ćirilička redakcija ima jezičke odlike koje se manifestiraju u pojedinim oblastima. Na fonetskom planu izvedeno je ***ujednačavanje oba poluglasa***, od ranih vremena piše se samo ***jedan poluglas (ѣ)***, što je u skladu sa narodnim govorom. Ono što ne odgovara govoru je ***pisanje poluglasa (ѣ) u slabom položaju***, osobito na kraju riječi jer se prestao upotrebljavati taj literarni manir. U 13. stoljeću ***poluglas (ѣ) u jakom položaju daje a***. Međutim, u skladu sa literarnim manirom nastavlja se pisanje poluglasa (ѣ) tamo gdje je on već prešao u vokal a. U kasnijim epohama (*Resavska škola*, 17. stoljeće) dolazi do određenog uopćavanja u tom smislu što se sada *ne samo poluglas zamjenjuje vokalom a u jakom položaju nego i u slabom položaju osim na apsolutnom kraju (отѣс / otac, пѣс / pas)*. Pisar je čitao tekst

predložka po tradiciji i poluglas u sredini riječi se izostavljao, a zna da treba poluglas. Neke riječi često u govoru, međutim, pisar zapamti po grafičkoj slici same riječi. On se sjeća da je bilo *otbc*, *otbčbstvo* i kada piše *otacb*, svaki poluglas zamjenjuje sa vokalom *a*: *otačastvo*, *sam(rb)t* / *s̄m(rb)t*. Stepenn zamjenjivanja poluglasa zavisi i od karaktera teksta. U 14. stoljeću, kad je tek počelo zamjenjivanje poluglasa, bilo je više zamjene u prevodnoj nego u liturgijskoj ili originalnoj književnosti. U spomenicima *Resavske škole* ima inovacija, koje se ogledaju u upotrebi *dva poluglasa* (**Ѣ,ѣ**), što je postalo manir. To je utjecaj bugarske redakcije. Poluglasi se među proizvoljno, i to su tzv. *dvojerovski spomenici* (iz *Resavske škole*). Stil *Resavske škole* obilježava mnoštvo upotrijebljenih nadrednih znakova, kao što su *akcenti* i *spiritusi*, koji su preuzeti iz grčkog jezika.

U ćirilčkim srednjovjekovnim spomenicima sekvenca *vb* se čuva i piše (u štokavskim govorima zamjenjuje se sa vokalom *u*, u čakavskom je zamjena sa *va*). Od 16. stoljeća, od pojave *Resavske škole*, vokalizira se poluglas (**ѣ**) uz *v* i pojavljuje se u izgovoru i pisanju oblik *va* (*vadova*, *vaistinu*, *vaskrst*). Isto važi i za prefiks *vas*.

Glas *jat* (**ѣ**) se zamjenjuje sa vokalom *e* početkom 14. stoljeća, ali potpuno nedosljedno. Čuvanje *jata* (**ѣ**) i velika frekvencija pisanja toga **ѣ** jedna je od oznaka veće literarnosti i višeg funkcionalnog stila. Tamo gdje je preovladalo *e* to je u prevodu ili pisanje neukog pisara.

Nastavljena je upotreba znaka za *jeri* **ѣ** zajedno sa vokalom *y* (*i*) kao grafički dublet. Upotreba znaka **ѣ** za *jeri* je crkvenoslavenska literarna osobina.

Refleksi starog praslavenskog *jotovanja eksplozivnih dentala* *t* i *d* u staroslavenskom jeziku dali su oblike *št* i *žd*, koji se čuvaju u srpskoslavenskim spomenicima. Vrlo je rijetka zamjena.

U kasnijim spomenicima *Resavske škole* poluglas **ѣ** se ne piše nego se stavlja tzv. *pajerak* (znak u obliku crtice). Oblik N pl. ima jedan *pajerak*, a G pl. u ovim spomenicima označava se sa dva *pajerka*, i to je specifična ortografska karakteristika.

U staroj glagoljici i staroslavenskoj ćirilici *nema znaka za obilježavanje slova j*, ima samo znak za slog *ju* u obliku **ю**, a *jat* **ѣ** *se čita kao ja na početku riječi i sloga*. Slovo *e* u istoj poziciji čita se kao *je*. U srpskoslavenskom jeziku izvedena je intervencija na grafijskom planu tako što se *ja* piše kao *I-A*, a *je* kao *I-E*.

Morfologija. U oblasti zamjeničke i pridjevsko-zamjeničke deklinacije i ovdje je karakterističan nastavak **-go** u G sg. muškog i srednjeg roda. U zamjeničko-pridjevskoj promjeni određenog vida zadržalo se **-ago** prema štokavskom **-oga**. Prisutne su u srpskoslavenskom jeziku, također, i druge nesažete forme: **predn'uju, dobruju, dobraja, dobrijimь/ dobriimь, dobreie/dobrye**. Srpskoslavenski jezik ima više formi u odnosu na staroslavenski jezik koji ima jednu formu.

U imeničkoj promjeni zadržani su stari padežni oblici i ta je pojava prisutna sve dotle dok traje ta literarna tradicija. Prodor elemenata narodnog govora obrnuto je proporcionalan sa literarnim dostojanstvom teksta, što znači da prisustvo više narodnih riječi smanjuje vrijednost književnog teksta. Literarna osobina je upotreba oblika Lsg. **vb gradě** sa **jatom (ě)**, a narodna osobina je **u gradu**. Imenica ženskog roda a-promjene **žena** ima stari oblik Gsg. **ženy/ženy** (literarna osobina), a u Isg. je **ženoju** (adaptiran staroslavenski oblik **ženojě**, literarna osobina). Imenica srednjeg roda n-osnova **imę** ima Gsg. **imene** a Isg. **imenьmь** (literarna osobina).

Kod glagola u prezentu su isti staroslavenski nastavci kao u glagoljskoj redakciji: 2. lice sg. ima nastavak **-ši**, 3. lice sg. i pl. ima nastavak **-tb**, 1. lice pl. ima nastavak **-mь**. Ćirilčka redakcija **nije čuvala najarhaičnije forme aorista, nema asigmatskog aorista** (za razliku od glagoljske redakcije) i nema starijeg sigmatskog aorista. Osim toga vrlo često **ima sažimanje u imperfektu**, što već odgovara narodnom jeziku (nije **mišljaše** nego je sažeto **mišljaše**). Ova redakcija **čuva oblike participa i upotrebu participskih konstrukcija**, što je odraz najstarijeg staroslavenskog stanja.

Često je **prisutan dativ apsolutni**. Konstrukcija relativne zamjenice srednjeg roda **ježe** (koje, što) sa infinitivom ima najčešće značenje namjerne rečenice **ježe vidě ti boga** (da bi boga vidio).

Od 15. stoljeća pod utjecajem grčkog jezika proizvedeno je **pletenje sloves**. To je razvijanje vrlo kompleksnih rečenica sa jako razvijenom atributivizacijom (atributi na razne načine vezani), i sa mnogo asociranih rečenica koje se uklapaju u jedan rečenički iskaz i prepliću se. U takvim rečenicama naročito su brojne infinitivne i participske konstrukcije i to naslijeđene iz staroslavenskog jeziku. U staroslavenskom jeziku upotrebljavale su se odvojeno i pojedinačno, a u ćirilčkoj redakciji zabilježeno je gomilanje tih konstrukcija. To je vrlo teška stilska konstrukcija. Kako ide prema

našem vremenu dalje od izvornog staroslavenskog jezika, bit će kompleksnija i neprobojnija za smisao, sve teže shvatljiva. Ove stilske konstrukcije gubit će se prirodnim razvojem.

Leksika. U staroslavenskom jeziku postojale su brojne složenice često kalkirane sa grčkim (*mudroslovje*, *počitanije* i slično). Kasnije nove misaone potrebe nametale su potrebu novih naziva, novih pojmovnih vrijednosti za nove pojmove. Pisci imaju gotove modele za složenice, po njima prave nove složenice: *bogoljuban* i uz to pravi i *bogomrski*, zatim i *dobroljubni* i slično. Ne zna se apsolutno koliko je originalnih tvorevina u srpskoslovenskom jeziku. Po količini tih složenica u odnosu na staroslavenski jezik utvrđeno je da ih je bilo, a bile su uvjetovane i stilom *pletenije sloves*.

Bosanska redakcija staroslavenskog jezika

Bosanska redakcija ne može se pribrojati ni glagoljskoj zapadnoj ni ćiriličkoj istočnoj redakciji staroslavenskog jezika. Po nizu razlika u društvenim i političkim okolnostima i uvjetima u kojima su pisana riječ i književnost u Bosni nastajali i razvijali postoje bitne razlike. Najveći dio bosanskih srednjovjekovnih tekstova su tekstovi koji su pripadali crkvi bosanskoj. Ta crkva bila je posebna, heretička, protivna zvaničnoj tadašnjoj crkvenoj dogmi (zapadnoj i istočnoj) i ideologiji (slično su smatrani katari u Francuskoj, bogumili u Bugarskoj itd). Heretici su razlog i uzrok mnogobrojnim vođenim ratovima protiv Bosne. Ova crkva bosanska je drugačijeg karaktera i od istočne vizantijske i zapadne latinske. Nije bila institucionalizirana kao ove navedene, nije vezana za Rim i nije uklopljena u organizaciju te crkve kao što je crkva na glagoljskom području. Nije vezana za državu kao što je to bio slučaj na istoku na ćiriličkom području (u Srbiji). U vrijeme bosanskih kraljeva imala je znatan utjecaj na bosanskom dvoru i predstavljala je jaku političku snagu, iako je bila asketska.

Funkcionalni stilovi bosanske redakcije

Bosanska redakcija stvarala se i oblikovala u periodu od 11. do 15. stoljeća. Sadrži veoma izraženu pisanu aktivnost crkve bosanske, ***različite funkcionalne stilove***. U tom periodu prisutna je u okrilju te crkve pisana riječ glagoljicom koja je bazirana na staroslavenskom jeziku. Većina tih tekstova su iz *Starog* i *Novog zavjeta*, a namijenjeni su nešto drugačijoj vjerskoj i obrednoj

orijentaciji koja je zračila jednostavnošću i uvažavala prirodnost. Crkva bosanska prilagođavala je svoje učenje dualizmu svjetla i tame, dobra i zla. Do danas je ostalo malo spomenika pisanih glagoljicom, jer se ostvarivalo sistematsko i neprestano uništavanje glagoljskih tekstova. Druge crkve su ih smatrale nepoželjnim i heretičkim. Pojedini sačuvani tekstovi doživljavali su promjene i prilagođavani su ostalim crkvama, koje su ih upotrebljavale za svoje bogoslužje. U samoj Bosni nije sačuvan nijedan komletan glagoljski tekst, mada se smatra da ih je bilo zaista mnogo. Sadržaji pojedinih glagoljskih pisanih spomenika sačuvani su u odlomcima, kao što su *Grškovićev*, *Mihanovićev* i *Splitski odlomak*, zatim *Čajničko evanđelje*, *Zbornik krstjanina Radosava* i slično. Na ortografskom planu ovi tekstovi svjedoče prisutnu organsku **bosansku glagoljicu**, prelazni tip između oble istočne i ugate zapadne glagoljice.

Pripadnici crkve bosanske bili su originalni, vjerska učenja tumačili su na svoj način, imali su jasan odnos prema istočnoj i zapadnoj crkvi, glagoljicu su oblikovali po svojim bosanskim jezičkim manirima i ortografskim pravilima. Sve to su prilagođavali karakterističnim narodnim govorima. Svoje učenje prvobitno su bilježili pismom glagoljicom, a onda su ubrzo uspostavili svojevrstu srednjovjekovnu pisarsku tradiciju, *Bosansku pisarsku školu*, na prepoznatljivom bosanskom pismu **bosančici**. Sačuvano je mnogo spomenika, knjiga i tekstova različitih stilova ostvarenih na tom pismu. Tako imamo specifična **bosanska četveroevanđelja**: *Miroslavljevo*, *Giljferdingovo*, *Manojlovo*, *Divoševo*, *Vrutoško*, *Belićevo*, *Batalovo*, *Kopitarovo*, *Daničićevo*, *Srećkovićevo*, *Nikoljsko*, *Pripkovićevo*, *Čajničko*, *Sofijsko* itd.

Značajan spomenik iz 12. stoljeća pisan bosančicom je *Miroslavljevo evanđelje*, nastalo u Humu, pisano za kneza Miroslava, humskog vladara. Pisano je raskošnim i živopisnim stilom i grafijom, sadrži ortografske karakteristike koje su obilježje srednjovjekovne *Bosanske pisarske škole* i bosanske književnosti.

Od većih kodeksa značajni su zbornici *Radoslavljev*, *Mletački* i *Hvalov* (potječu iz 15. stoljeća). Zbornici imaju biblijske sadržaje ali i neke apokrifne tekstove (apokrifi su tekstovi religioznog karaktera koji nisu odobreni od zvanične crkve, sadrže često fantastične doživljaje). Tu je i *Bosanska aleksandrida* (*Berlinska aleksandrida*, to je romansirana historija Aleksandra

Velikog), zatim *Apokalipsa*, *Tajna knjiga* i drugi oblici srednjovjekovne crkvene književnosti.

Veoma je prepoznatljiva **bosanska epigrafika**, svojevrsna lapidarna pisana tradicija, pa onda različiti **administrativni tekstovi**, **povelje**, **zapisi**, **natpisi** itd. Lapidarna pismenost je bliska i crkvenoj književnosti i narodnom govornom izrazu. Natpisi i zapisi u kamenu vezani su za religiozne motive i nadgrobne spomenike. Prepisivanje tekstova pisari su bogatili osobitim svojim zabilješkama na marginama. Bili su skloni da zabilježe detalje iz života, određena stanja, odnose prema društvenoj organizaciji i crkvi, a time su neposredno unosili živi narodni govorni izraz.

Kameni natpisi su bili različiti po sadržaju i namjeni, to su bili *epigrafi* (natpisi na građevinama) i *epitafi* (natpisi na stećcima). Značajni su najstariji spomenici ove vrste iz 10. stoljeća *Humačka ploča*, a iz 12. stoljeća *Kulinova ploča*, *Natpis župana Grda*, *Natpis velikog sudije Gradiše*, koji svjedoče pisanu riječ u Bosni u vremenu staroslavenskog jezika i neposredno poslije njega, te potvrđuju prisustvo elemenata glagoljice u bosančici i rano oblikovanje *bosančice* kao autentičnog i originalnog bosanskog pisma još iz ranog srednjeg vijeka.

Natpisi na stećcima osobit su fenomen Bosne toga doba, jedinstven na širem prostoru Evrope. Oko 60000 evidentiranih ovih spomenika kapitalan i osebujan je korpus vrijednih literarnih tekstova. To su forme srednjovjekovnog govornog izraza Bosne na narodnom jeziku, koji sadrži i duhovnu komponentu i prirodnu životnu situaciju bosanskog čovjeka toga vremena. To su dokazi rane jezičke pisane tradicije i njegovanja neobičnih književnih manira.

Zapisima na kamenu, stećcima, kao i svim drugim kulturološkim i književno-jezičkim vrijednostima, srednjovjekovna Bosna stvorila je i specifičan *administrativni i epistolarni stilski izraz* koji je nastao u banovoj državnoj kancelariji za potrebe bosanske države. Dijaci su pisali *povelje* i *pisma*, *ugovore* i *darovnice*, *rodoslove*, *pohvale* i *zahvalnice*, kao i druge slične pisane oblike.

Među mnogobrojnim ovakvim vrstama, do danas sačuvan, jeste spomenik iz 12. stoljeća *Povelja Kulina bana*. Smatra se jednim od najstarijih spomenika ne samo Bosne nego i južnoslavenskog prostora, pa i svih Slavena. Ona odslikava književni jezik srednjovjekovne Bosne i potvrđuje originalnu *bosansku redakciju staroslavenskog jezika* sa uočljivim

osobenostima koje se ispoljavaju u jasnom fonološkom sistemu, u morfološkoj strukturi sa svim vrstama riječi i njihovim promjenama, u izvornoj bosanskoj i slavenskoj leksici, razvijenoj sintagmi i rečenici, u funkcionalnim stilskim nijansama.

Jezičke osobine bosanske redakcije

Svi bosanski tekstovi različitih stilova i sadržaja pisani su *bosančicom* na jednostavnom narodnom jezičkom izrazu. Dijaci su primjenjivali ortografsko pravilo ***da se piše kako se u narodu govori***. To potvrđuje prisutnu literarnu osobinu izražene bliskosti pisanog i govornog jezika, što je rezultiralo i formiranjem ***bosančice*** kao izvornog i autohtonog pisma srednjovjekovne Bosne i *bosanske redakcije staroslavenskog jezika*.

Bosančica kao pismo imala je svoj razvojni put od *ustavnog pisma (majuskule)* u ranom periodu, preko *minuskule*, do pojave *pisanih slova (kurziva)* u trećem periodu srednjovjekovne Bosne. Na ortografskom planu uočljiva su pojedina simbolična obilježja za *bosanska slova v (v), đ (đerv), a (a), t (t), ѡ (i), ž (ž), m (m), d (d), l (l), k (k), r (r)* i slično.

Bosanske govorne osobine spontano su se pretakale u pisane tekstove.

U ranom srednjem vijeku (11. i 12. stoljeće) uočljive su promjene staroslavenskog jezika. Glas jat (**ј**) u tom periodu piše se i izgovara u svojoj punoj vrijednosti (**ѣ ньць**). *Divoševo evanđelje* sadrži očuvano *jat*, on je označavao piščev izgovor koji je bio diftonškog karaktera: ***lijepo / liepo***. U *Aleksandridi* prepliću se ikavski i ijekavski izgovor .

U narednoj fazi (13. i 14. stoljeće) *jat* (**ѣ**) se javlja kao grafijska oznaka za grupu **JA** na početku riječi (**ѣ бань кulinь**) i sloga iza vokala (**pričtelь, hočhu, dičkь ostoč**).

Od 13. stoljeća upotrebljava se ***ikavska zamjena***, koja u 15. stoljeću postaje prepoznatljiv *pisarski manir* (**vinьць / vinacь**).

U bosanskoj redakciji izostavljaju se staroslavenske *ligature* i zamjenjuju sa vokalom **E**. Vokal **E** na početku riječi i sloga ispred drugog vokala čita se kao **JE** (**moemu, svoevь**).

Sonanti **LJ** i **NJ** obilježavaju se kao *tvrdi sonanti L* (**pri telь, povelovь, krьstitela**) i *N* (**knigu**).

Piše se samo *jedan poluglas (ь)*, u slabom položaju se *izostavlja*, a u 15. stoljeću *poluglas se vokalizira u jakoj poziciji* (**vinacь**).

Prilikom pisanja miješaju se vokali *Y* i *I*. Pisar često zamjenjuje *y* jatom (ě): *myslb* (staroslavenski oblik) piše kao *měslb*.

U tekstovima sa područja zapadne Bosne prisutna je zamjena praslavenskog palatalnog *d'* (iz starog jotovanja) sa glasom *j* (*hojahu* – hođahu).

Nazali se zamjenjuju vokalima.

Vokal U je zamijenio staroslavenske oblike *V/VA* (*u ime*).

Na morfološkom planu uočavaju se *tragovi starih oblika imeničko-zamjeničke promjene, aktivni su prezent, aorist (stari sigmatski i asigmatski) i perfekat*, koji su bliski današnjim formama. Prisutne su *arhaičnije imeničko-pridjevske promjene*.

U leksici ima sačuvanih starijih oblika riječi koje se inače često zamjenjuju sa novijim riječima. U pojedinim tekstovima često se nalaze neprevedene grčke riječi.

Zaključak

Nastajanje pojedinih redakcija staroslavenskog jezika logična je posljedica historijske divergencije slavenskih jezika koja je začeta još u praslavenskoj jezičkoj zajednici. Kratkotrajna zajednica južnih Slavena na štokavskom području razdvojit će se u tri posebne redakcije. Svaka sa svojim specifičnim osobinama, nastale su glagoljska, ćirilička i bosanska redakcija staroslavenskog jezika.

Razvoj pojedine redakcije uvjetovan je određenom govornom i jezičkom bazom, te kulturnom i društvenom prirodom sredine. Jezik kulture zavisi od konkretnih društvenih prilika, a društvene prilike u pojedinim južnoslavenskim sredinama, srednjovjekovnim zemljama, bile su bitno različite. Navedene jezičke karakteristike nastalih redakcija, glagoljske, ćiriličke i bosanske, rezultat su posebnih odnosa države i feudalne hijerarhije u pojedinim sredinama, te razvijenog nivoa obrazovanja govornika i neposrednog sporazumijevanja članova redakcijske jezičke zajednice, kao i razvijenih književnih, odnosno literarnih stilova u kojima su redakcijski jezici funkcionirali. U narednim stoljećima redakcije će biti profilirane kao prepoznatljivi prestandardni idiomi koji će prerasti u pojedine jezike: glagoljska redakcija postat će hrvatski jezik, ćirilička redakcija srpski jezik, a bosanska redakcija bosanski jezik.

Literatura

- Anđelić, P. (1972), *Tokovi pisane riječi u BiH*, Sarajevo.
- Arnaut, M. (2009), *Vrijednosti književnog jezika srednjovjekovne Bosne*, Povodom 820 godina *Povelje Kulina bana*, Didaktički putokazi, broj 50, PZ i PF, Zenica.
- Belić, A. (1972), *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika*, I, Fonetika, Naučna knjiga, Beograd.
- Belić, A. (1972), *Istorija srpskohrvatskog jezika*, knjiga II, sv.1: *Reči sa deklinacijom*, V izdanje, Naučna knjiga, Beograd.
- Belić, A. (1973), *Istorija srpskohrvatskog jezika*, knjiga II, sv.2: *Reči sa konjugacijom*, Naučna knjiga, Beograd.
- Bogićević, V. (1975), *Pismenost u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- Damjanović, S. (1995), *Staroslavenski glasovi i oblici*, Zagreb.
- Hamm, J. (1970), *Staroslavenska gramatika*, treće izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Jagić, V. (1871), *Filološki opis Hvalovog zbornika*, Starine III, JAZU, Zagreb.
- Jagić, V. (1877), *Opis i izvodi iz nekoliko južnoslavenskih rukopisa*, Starine, XIV, JAZU, Zagreb.
- Kuljbakin, M. (1925), *Paleografska jezička ispitivanja o Miroslavljevom evanđelju*, SKA, 52, Beograd.
- Kuna, H. (1965), *Redakcije staroslovenskog kao literarni jezik Srba i Hrvata*, Slovo, 15-16, Zagreb.
- Kuna, H. (1973), *Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog*, Radovi III, Muzej grada, Zenica.
- Kuna, H. (1974), *Istorija literarnog jezika – standardni jezik, njegova istorija i prestandardni idiomi*, Izraz, knjiga XXXVI, godina XVIII, broj 10, Sarajevo.
- Kuna, H. (1976), *Književne koine u relaciji prema prestandardnim idiomima i standardnom jeziku*, Književni jezik, 1-2, godina V, Sarajevo.
- Maretić, T. (1889), *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Zagreb.
- Moguš, M. (1967), *Gubljenje poluglasa kao uzrok nekim posljedicama u hrvatskosrpskom vokalizmu*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 9, Zagreb.
- Nahtigal, R. (1943), *Rekonstrukcija treh izvirnih stcsl. pesnitev*, Razprave SAZU I, Ljubljana.

-
- Nikolić, S. (1997), *Staroslavenski jezik*, II, izdanje XII, Trebnik, Beograd.
- Popović, Lj. (1972), *Počeci jugoslovenske pismenosti*, Život, Sarajevo.
- Štefanić, V. (1963), *Tisuću i sto godina od Moravske misije*, Slovo, 13, Zagreb.
- Vego, M. (1956), *Humačka ploča*, Sarajevo.
- Vince, Z. (1976), *Od Baščanske ploče do Kačića i Reljkovića*, Forum, 10-11, Zagreb.
- Vuković, J. (1974), *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I dio, *Uvod i fonetika*, Naučna knjiga, Beograd.

Summary

Today languages in South Slavic area, respectively in the field of štokavian dialects, Bosnian, Croatian and Serbian language originate from one Slavic language matrix. From Old Slavic language as the common standard language of all Slavs, some redactions were born in the middle ages, Glagolitic, Cyrillic and Bosnian, which will turn into pre-standard idioms and become today's current languages. The nature and structure of redactions of Old Slavic language in the South Slavic area are discussed in this work.

Key words: Old Slavic language, redactions, linguistic features, functional styles, social opportunities, language monuments.